

УДК 883.3 (09)
К

Ірина КОМІНЯРСЬКА

**ГОЛОВНИЙ ГЕРОЙ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ
ЯК ALTER EGO АВТОРА
(НА ОСНОВІ РОМАНУ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ»)**

У статті обґрунтовано думку про актуальність вивчення художнього твору в контексті зв'язку між його автором та героєм. Роман Уласа Самчука «Волинь» концентрує комплекс естетичних та світоглядних настанов письменника, а його головний герой Володько Довбенко – це виразник світоглядних шукань самого митця, його alter ego.

Ключові слова: *художньо-філософський зв'язок між автором та героєм, проблема землі, світоглядні пошуки письменника, alter ego.*

Література не лише вагомий складник національної культури, це ще й важливе джерело пізнання особливостей буття й духу етносу. В умовах кількасотрічної бездержавності наше красне письменство було провідним засобом презентації України й українства світові. У цьому сенсі творчість наших письменників-емігрантів становить особливий інтерес. Улас Самчук серед них – постать не ординарна: обдарований прозаїк-традиціоналіст, талановитий публіцист та літературний критик, чий твори назавжди увійшли в скарбницю української та світової літератур. У контексті обстежуваної проблеми важливо, що тематика творів Уласа Самчука тісно переплітається з його біографією, яку сам письменник ідентифікує з власним родом і народом: „Ми були свідками подій виняткових... Не зашкодить також бути свідомим, що в сумі причин, що зумовили повстання цих великанських подій, велике місце займає наявність такого

простого факту, як поява на кону історичної сцени нас, українців. Нас, як окремої історично діючої духовности, та всього, що з цим поняттям пов'язується" [12, 15].

Улас Самчук належить до тієї групи митців, які тривалий час вважали своїм культурно-організаційним центром Прагу: „... тут я визрів як письменник, тут появилися основні мої писання, тут формувалися мої ілюзії, мої фата-моргани, мої суперечності. Тут пізнав я певне число людей моєї мови, з якими судилося ділити долю і недолю мого життя" [13, 203]. Прозу письменників «празької школи» В. Державін називав вагомою за змістом та цікавою за формою, якій притаманне глибоке осмислення та багатогранне відтворення життя. «Пражани» витворили довкола себе потужні силові поля українського духу, стали осередком формування нового типу українця, спроможного дисциплінувати чуттєву стихію української ментальності, інтелектуалізувати її, спрямувати історіософське осмислення українству.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження послуговували літературознавчі праці Ю. Коваліва, М.П. Абашевої та В.В. Гнатко. Ю. Ковалів, зокрема, визначав суть зв'язку між автором і героєм як «...осмислення автором власних переживань та роздумів у художньому творі, прагнення знайти сенс життя» [7, 317]. Ця рефлексія, стверджує Ю. Ковалів, властива різним літературним течіям – сентименталізму, ранньому модернізму, авангардизму. Її досліджував К.-Г. Юнг, вивчали представники постмодернізму. Рефлексія у формах психоаналізу властива й добі реалізму, її відображають персонажі, пройняті пошуками правди та сенсу життя («Микола Джеря» І.Нечуй-Левицький). Вона завжди активізується в кризові періоди історії, коли автор переживає дисонанси між внутрішнім та зовнішнім світами. Кризові ситуації описують, до прикладу, Г. Квітка-Основ'яненко (повість «Маруся»), В. Винниченко («Чорна Пантера і Білий Медвідь») та ін.

М.П. Абашева пов'язує поняття рефлексії з самосвідомістю письменника. У монографії «Література в пошуках обличчя» дослідниця констатує: в останні десятиріччя різко зросла кількість праць, які спираються на пряме авторське слово. Це так зване автописьмо – письменницькі мемуари, романи про письменника і письменницьку творчість [1, 8]. За

розгляду й аналізу такого виду літератури дуже важливо, на думку М.П. Абашевої, брати до уваги категорію персональної ідентичності автора, «індивідуальні текстуальні стратегії авторства, історично й соціально стимульовані» [1, 10].

У стосунках автора й героя провідна роль, безперечно, належить авторові: життя героя розгортається відповідно до задуму автора-творця. «Людське життя героя, – стверджує В.В. Гнатко, – розгортається за внутрішньою логікою естетичної діяльності автора-творця, припускаючи стан «вживання» і «завершення», а крім того, споконвічну установку на бачення цілого світу і цілої людини» [2, 67]. Отож проблема художньо-філософського зв'язку між автором та героєм цілком логічно вписується у коло наукових проблем і завдань сучасного літературознавчого процесу, який пропонуємо розглядати із застосуванням методу художньої рефлексії.

Реферування та аналіз сучасної наукової літератури засвідчує, що в ній бракує студій, присвячених проблемам осмислення художньо-філософського зв'язку між автором та героєм, тоді як вони у край необхідні нашим студентам-філологам для всебічного пізнання кожного твору зокрема та літературного процесу в цілому. Зауважимо, що ознаки художньої рефлексії головного героя доволі чітко простежуються у творчості Уласа Самчука. Її вектори спрямовані на заглиблення у внутрішній світ героя, на його самоусвідомлення, самоідентифікацію, ствердження. Однак предметом спеціального розгляду ця проблема досі не була.

Мета нашої статті – висвітлити малодосліджену в науковій літературі проблему художньо-філософського зв'язку між автором та героєм, текстуально акцентовану Уласом Самчуком на аспекті землі та утвердженні національної повноцінності. Вона виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету імені Івана Франка «Історична поетика української літератури».

Як відомо, герой літературного твору – це та особа, довкола якої розбудовуються усі сюжетні лінії. У романі У. Самчука „Волинь” це Володько Довбенко, допитливий селянський син Волині. Його прототипом послуговував сам письменник, тому є всі підстави стверджувати, що твір

концентрує комплекс етичних й естетичних настанов автора, а Володько виражає світоглядні шукання митця, є його alter ego. На літературну творчість письменника вплинули такі чинники: селянське походження; інтенсивне формування української самосвідомості в юнацький період (1917 – 1920 рр.); умови становлення як письменника і митця (Німеччина, Прага); праця в „Літературно-науковому віснику”, яким керував Д. Донцов і кредом якого було художнє втілення ідеї волонтаристської людини, людини гордої та сильної, людини дії, що прагне утвердити у світі себе і свій рід. Цей тип людини – міцного господаря – суттєво відрізняє головного героя Уласа Самчука від традиційних образів селян-бідняків М. Коцюбинського, А. Головка, М. Стельмаха. Він любить землю, дорожить нею, і не тільки тому, що з нею пов’язані його матеріальні статки. Це і той стержень, що в’яже людину з її родом-племенем, живить життєдайною снагою.

Проблема землі провідна не тільки у творах У. Самчука. І для кріпаків Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного вона теж актуальна; з особливою гостротою звучить у творах О. Кобилянської, В. Стефаника, М. Коцюбинського – письменників, чия творчість припадає на кінець XIX – початок XX ст. Для героя О. Кобилянської Сави (повість „Земля”) земля – це привід до страшного гріха – братовбивства; для Івана Дідука (новела В. Стефаника „Камінний хрест”) – вимушена еміграція; для Маланки (повість М. Коцюбинського „Fata morgana”) – міраж усього життя.

Дотримуючись ідеї органічного взаємозв’язку мистецтва й дійсності, У. Самчук особливу увагу звертає на особливості національної ментальності свого героя, на його західноукраїнське коріння. Письменник поселив сім’ю Довбенків на хуторі, розповідає про їхнє родинне життя, в якому панує мир, спокій, злагода. У кожного з членів родини свої обов’язки: батько корчує пні за лісом, „щоб просо вродило, а після пшениця”; мати пішла до млина; старший син Василь пасе корів; менший, шестилітній Володько, доглядає найменшого брата Хведота. Змістовий мотив пізнання світу в руслі національних устремлінь персонажа спостерігаємо уже з перших рядків роману. Дитяча цікавість Володька дізнатися „куди тече та річка” завершується на „найнедоступнішій фортеці, захисниці

всіх покривджених дітей – печі”. Відповідь на це питання герой отримує, лиш пройшовши „кусень життєвого шляху”: „Це царство, в якому колись царював Володько, той що ходив шукати місця, куди тече річка. Це ж Лебедщина. Це місце, де родились перші думи, де пережив перші пригоди життя, де знайомий кожний горбик, кожна долина, кожна верба. ...Він знає, куди тече річка. Але його мучать ще інші сумніви. І хто підкаже, де істина?...” [11, 374].

У роки лихоліття (Перша світова війна та революція) Володько в роздумах шукає правду та „справжню віру свою, тверду, мов камінь, і непохитну, мов гори. Він мусить чути, бачити і пізнати істину”, осмислити місце і роль українця у Всесвіті. Він не має сумніву, що його народ – „чесні, здорові, повні соків життя люди, ті борці за поступ і володіння, ті вузли, що в’яжуть народ і землю воєдино” [11, 144] – буде жити у своїй державі. Його батько, Матвій Довбенко – господар своєї землі, сильна вольова людина, переконаний, що війна не страшна; лякає лиш те, що з приходом фронту односельчани покинуть обжиті місця і ті перетворяться в руїну. „Це ваша земля, – каже він, – яка ссала впродовж віків вашу і ваших дідів-прадідів кров. Діти ваші ростуть, і вони мають замінити вас на цих місцях... Все зникне! Нас випхнуть на шлях, мов ту черву, затопчуть у багно... Верніться!” [11, 238]. Сам герой дивувався, де взялися такі слова – слова правди й мудрості. Володькові радісно чути „розумування” батька, він доходить висновку про непереможну волю українців до життя, про їх уміння не просто жити, а й „рости, ширитись”.

Хлопець, як і його батько, переконаний, що необхідно вчитися, „брати знання з-під ніг оберемками” та пізнавати життя. Володько читає „життя святих” про дивних, божих людей: великомученицю Катерину, Варвару, Надію, Любов і матір їх Софію, Радонежського Сергія, Серафима, Володимира Великого, що похрестив усіх водою Дніпровою, та ін. Семирічний Володько мріє про далекий світ – світ просторого і великого життя, його бажання „тонуть у мороці думки”, рід його походить від тих, що „з самого дна, з найглибшого мороку здіймаються наверх, бадьоро підносять голову” [11, 178] та йдуть завжди уперед. Їх манять величні простори рідного краю, які „несуть із собою, ніби птахи, завжди стеблинку нового,

будують гніздо життя, щоб у ньому родилось і виросло почуття вічного” [11, 179]. Усвідомлення себе частинкою Всесвіту, частинкою роду людського, частинкою українського народу та продовжувачем роду Довбенків спонукає Володька до думки-відчуття, думки-усвідомлення своєї національної окремішності.

Менера оповіді письменника спрямована на оцінку хронотопу героя твору. Для Володьки взірцем твердості духу та могутності волі є батько, який сидів „мов камінь” і ніяка війна не могла зрушити цього господаря з місця, не могла вирвати його коріння. Роздуми головного героя охоплені сумнівами про правду, про Бога, про віру, про революцію тощо. Володько переконливо просить не руйнувати святості Бога, віри в нього; він щиро вірить у майбутнє свого народу. У хвилини сумніву письменник переносить свого героя в храм, де залишилися „сліди та запах війни”. Саме в стінах монастиря письменник підводить героя до висновку, що ще „не час спотикає і падати”, що Україна є „державою духа і віри. Іди вперед і будь...Зазначи своє буття вогнем нової віри, розложеним на попелищі старого вогнища. Іди і будь!” [11, 319]. Як бачимо, автор акцентує на духовності героя, передавану через інтелектуальну наповненість думок, почувань, через прагнення до ідеалу, віру в краще майбутнє.

Володько првильно підмічає, що „батько його мусів тяжкою працею здобути собі шматок землі, щоб могли свобідно, безмежно лити на ній власний піт” [11, 280]. Сім’я зросла, і Матвій Довбенко змушений переїхати з Дерманя до Тилявки, на більший шмат землі. Проте проблему землі У. Самчук розглядає не просто як придбання власного поля; це утвердження національної окремішності, а зати́м – власної держави. Письменник поетизує рідну землю: „Чорна, вироблена, пшенична земля”. Вона одна-єдина: „вірте мені чи не вірте, а такої землі, як у нас, ви на цілій Волині не знайдете” [11, 139].

Як і кожен селянин, у роки революції батько і син Довбенки повірили у краще життя, у „большевістську” правду: тепер він буде жити „свідомо”, він, син мужика, викормлений „твердим запрацьованим хлібом», у якого міцне, невибагливе, нерозніжене тіло і суцільна проста душа», думає так, як треба думати кожному, хто чесно хоче жити на землі; він не бажає чужого, але і свого не віддасть. Світоглядна модель образу героя визначена автором не тільки свідомістю, а й думками про майбутнє громадянство. Про це

Володько робить висновок тільки тоді, коли пройшла війна та почалася революція. Зміна влади наводить героя на думку про самостійність держави: „Він уже це розуміє і йому навіть приємно це розуміти. У нього вливається якась частинка гордості від того розуміння. Цей млин, ці люди, цей став – все, все навкруги – це Україна, навіть отой рачок у ставу, це вже багатство України. І дарма, що он ті селяни так мало почувають себе господарями своєї держави.” [11, 313].

Земля у романі „Волинь” – це невід’ємний елемент української етномоделі світу та духовності героїв. Українська земля – охоронний модус самчукових героїв, зокрема Володьки, його народу та нації: „Земля наша понад усі землі!...Край наш над усі краї край...І попрацювати для нього щось варто!”, його кличуть інші світи, інша робота: „Світ, слава, широта мене манять, але поки тут, поки бачу оці поля, оце небо – не можу сидіти й дивитись” [10, 459]. Світобачення письменника спрямоване на світобачення головного персонажа твору – Володька Довбенка, який переконливо ідентифікує свої філософські роздуми. Свідомість героя пронизана відчуттям та усвідомленням національної окремішності.

Матвій Довбенко – один із центральних персонажів „Волині”. У. Самчук наділяє його рисами волинського працьовитого, чесного та мудрого господаря. Землю-годувальницю він уважав своїм учителем, свято беріг її закони і до цього закликав своїх нащадків: „Силу великої душі і сильних м’язів впоїв у землю, напоєну дивним чадом, що давав життя, муки, радість і смерть. І післав у життя синів, дочок з твердою наукою: закон ваш – закон землі. Будьте сильні, як вона, – і вічність вам забезпечена” [11, 235]. Селянин тяжко трудився задля своєї сім’ї, бо був переконаний, що тільки щоденна праця на землі принесе людині щастя. Його слова-звернення до молодшого покоління звучать як гімн: „Перед вами новий світ розгортається. Але де б ви не були, що б не робили, повинні тямити, що тільки власною працею власних рук, голови, здобудете щастя своє. Чи це на війні, чи в школі, чи на ріллі...Україна наша, діти мої, потребує чесних людей, розумних людей і працьовитих людей” [11, 357].

Володько, як і батько, тонко відчуває струни смачної, розкішної, п’янючої землі, вона „сон мільйонів поколінь, казкове

привабливе ество, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості!” [11, 181]. Земля попереджає героїв, щоб вони не впустили до своєї душі „бацилу розладу”. Головний персонаж – Володько вірить в кращу „майбутність”, і це дає йому силу тверезо мислити і бути оптимістом. Ці філософські ідеї пропагував справжній син свого батька, син Матвія, „син землі дідів і прадідів” – головний герой роману. Володько вступає у боротьбу, бореться по-своєму, по-довбенківськи, як істинний продовжувач батькової справи, носій сутності українства в нових історичних умовах.

Самчуків герой не може змиритися з байдужим ставленням народу до власної долі, з відсутністю у нього почуття самоповаги та національної повноцінності. Як і сам У. Самчук, Володько вважає помилковою думку про те, що українці – це тільки селянська нація! Історіософські погляди героя спрямовані в майбутнє (його життя – це „життя комашки, що будує собі щось, не знаючи для чого і для кого. Але в усьому тому чути вічний святий закон, залізну логіку та пристрасну величну красу” [11, 41]) та позначені почуттями сильної віри та великої надії: „Все піддається, бо йде Україна, так, як повинь, як буревій. Нема перепон на її шаленому маршеві” [11, 323].

Герої тетралогії „Волинь” Матвій та Володько Довбенки наділені вищими, елітарними якостями людини, людини з бездоганними чеснотами, рисами артистизму та естетичним чуттям [12, 90]. Вони, каже письменник, уособлюють владу найкращих. Прототипом образу Володька був сам автор, а сімейний уклад батьківської родини був тим первісним колом, з якого герой починав дивитися на навколишній світ.

Якості людини з бездоганними чеснотами чітко простежуємо у вихованні героя-дитини, підлітка і юнака, а також у щоденній праці Матвія Довбенка. Володькові плани „родяться” за плугом, звідси він бачить свою життєву дорогу, яка простягається до Дніпра й Києва, звідси, від батькової риллі, він піде у широкий світ, щоб пізнати „безліч нового, небаченого, незнаного. Піти, пізнати, вирвати звідти все, що доброго, й вернутись, хоча б сюди на це поле та вже не зрушитись. Навчити або змусити ці поля й ці стріхи чогось такого, що обновило б їх,

спружило б, привернуло б їм розумний, Божий образ, так давнодесь ними страчений і затоптаний..." [10, 442].

Риси артистизму письменника майстерно реалізуються у художній текстуальній канві свідомості Володька, що свято береже закони українського роду, та в свідомості його батька: „Україна в його уяві вже не те щось видумане, химерне. Ні. Україна це він сам – Матвій Довбенко. Цей велетень праці, цей величний господар з твердим чавунним кулаком і метким розумним зором. А Василь, Володько, Хведот – сини його. Катерина й Василина – дочки. Сухенька Настя – мати, що родила, доглядала, піклувалась... Кров, сила її пішла на їх – батька і дітей. А всі разом вони – ядро, підстава, початок всього... Від них поженуть здорові паростки на всі боки. Ось їх три сини. Ти, сказав голос Матвія, – вояк. Ти вчений. Ти мій спадкоємець – плугатар. Тримайтесь усі цупко чорної скиби землі, на котрій вперше вздріли сонця промінь. Борітесь за неї мечем, пером, плугом, гризійтесь за неї зубами... дайте працю їй велику. Змочіть її потом і кров'ю і не забудьте заповітів Бога вашої душі” [10, 349]. Майстерність та віртуозність У. Самчука як прозаїка засвідчують високий рівень його художньої свідомості, реалізованої через образи героїв в онтологічній площині національної ідентичності української людини.

Онтологічна сутність творів письменника позначена прагненням героїв до досконалості, вона демонструє вроджену людську здатність цінувати гармонію, віднаходити і створювати красу в довкіллі – вищій формі духовного світу персонажів. Наприклад, у романі „Волинь” думки Володька є прямим виявом тонкого естетичного чуття: „Володько чує цю землю, бачить її красу, її радість і горе. Він наближається до того місця на землі, де вперше побачив світло сонця та відчув першу радість життя. Зате ціле його ество повне вдячності до цього клапця великої своєї батьківщини” [10, 292].

Матвій і Володько („Волинь”) – герої активної вдачі, які в житті керуються більше розумом, ніж почуттями. Їм притаманна здатність до самопожертви, до відмови від особистого заради вищих духовних ідеалів та цінностей, вони живуть не тільки особистими, а й громадськими проблемами. У. Самчук змальовує своїх героїв як людей з активною життєвою й громадянською позицією, створюючи тим самим новий

громадсько-патріотичний тип характеру. Його носії – люди, що користуються великою повагою в суспільстві, у свідомості яких нерозривно поєднується поняття свободи і громадянського обов'язку, а пам'ять роду належить до системи найбільших цінностей. Духовне самовдосконалення таких особистостей спрямоване на духовне піднесення народу.

Отже, художньо-філософський зв'язок між автором та героєм ґрунтується на світоглядних пошуках письменника, заснованих на безмежній любові до землі та народу. Порушивши у трилогії «Волинь» проблеми збереження національного обличчя народу, наступності поколінь, відповідальності батьків за майбутнє своїх дітей, рідного краю, Батьківщини в цілому, У. Самчук стверджує: розв'язати їх під силу лише сильним особистостям. Про них ідеться і в інших творах письменника, що стануть об'єктом подальшого нашого опрацювання, у тому числі і в контексті обстежуваної теми.

Література

1. Абашева М.П. Литература в поисках лица: Русская проза конца XX века: становление авторской идентичности / Абашева М.П. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2001. – 320 с.
2. Гнатко В.В. Автор и герой в ситуации рефлексии // Наследие М.М. Бахтина и проблемы развития диалогического мышления в современной культуре: тезисы международ. науч. конф. – Донецк: издат. 1996. – С. 66 – 67.
3. Гром'як Р. Феномен Уласа Самчука в українській літературі / Р.Т. Гром'як // Культура, політика, інтелігенція. Публіцистика. – Тернопіль, 1996. – 108 с.
4. Забужко О. Українство як філософська проблема на сучасному етапі / О.Забужко // Слово і час. – 1992. – №8. – С. 29 – 35.
5. Кульчицький О. Світовідчуття українця / О. Кульчицький Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т.1 / [авт.-уклад. Ю.І.Ковалів]. – К.: ВЦ Академія, 2007. – Т.1.– 608 с.
7. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т.2 / [авт.-уклад. Ю.І.Ковалів]. – К.: ВЦ Академія, 2007. – Т.2.– 622 с.
8. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. – К.: ВЦ „Просвіта”, 2008. – 1063 с.
9. Руснак І.Є. Художня історіософія Уласа Самчука: монографія. – Вінниця: «Державна картографічна фабрика», 2009. – 368 с.

10. Руснак І.Є. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука: автореф. дис. ... доктора філолог. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / І.Є.Руснак . – К., 2007. – 36 с.

11. Самчук У. Волинь: [роман у трьох частинах] / У.Самчук. – Острог – Львів: Вид-во НаУОА, „Сполом”, 2005. – 632 с.

12. Самчук У. Юність Василя Шеремети:[роман] / У.Самчук. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 328 с.

13. Самчук У.О. На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження: У двох частинах. – Острог-Луцьк: Вид-во НаУОА, ПВД «Твердиня», 2007. – 424 с.

Коминьярская Ирина. Художественно-философская связь между автором и героем в романе Уласа Самчука «Волинь». В статье обоснована мысль об актуальности изучения художественного произведения в контексте связи между его автором и героем. Роман Уласа Самчука «Волинь» концентрирует комплекс этических, эстетических и мировоззренческих исканий писателя, а его главный герой Владимир Довбенко воспринимается как носитель идей писателя, его alter ego.

Ключевые слова: художественно-философская связь между автором и героем, проблема земли, мировоззренческие искания писателя, alter ego.

Kominyarska Iryna. Aesthetic and philosophical connection between the author and the character in Ulas Samchuk's novel Volyn. The article traces aesthetic and philosophical connection between the author and the main character. Ulas Samchuk's novel Volyn reveals the complexity of the aesthetic and general outlook backgrounds of the author, whereas Volod'ko Dovbenko is the exponent of the author's philosophical and ideological outlook search, being his alter ego.

Key words: aesthetic and philosophical connection between the author and the character, problem of earth, author's philosophical and ideological outlook, alter ego.